

УДК 378.147

ЮРІЙ КАСЮТІН*(Харків)*

ФАКТОРИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В. М. БЕХТЕРЄВА

Висвітлено погляди видатного психолога, фізіолога й педагога В. М. Бехтерева на становлення та розвиток особистості, досліджено й виокремлено основні чинники, що впливають на процес соціалізації молоді; визначено психолого-педагогічні аспекти впливу колективу на особистість дитини.

Ключові слова: *особистість, соціалізація, виховання, фактори розвитку, колектив.*

Як відомо, людина стає особистістю тільки в процесі соціалізації, тобто спілкування, взаємодії з іншими людьми. Поза людським суспільством духовний, соціальний, психічний розвиток відбуватися не може. Саме тому глибоке й ретельне дослідження факторів соціалізації особистості надасть можливість педагогам, психологам регулювати свій вплив на молоду особистість.

Американські науковці Р. Метон і Т. Парсон визначали соціалізацію як процес повної інтеграції особистості в соціальну систему, в ході якого здійснюється її пристосування. У традиціях цієї школи соціалізація розкривається за допомогою поняття «адаптація».

Зауважимо, що дещо інакше визначена сутність поняття «соціалізація» Г. Олпортом, А. Маслоу, К. Роджерсом, які розглядали соціалізацію як процес самоактуалізації «Я-концепції», реалізації особистістю своїх потенційних творчих здібностей, переборювання негативних впливів середовища, що заважають її саморозвитку. Треба відзначити, що ці два підходи не суперечать один одному, а визначають двобічний процес соціалізації.

Вітчизняний дослідник А. Петровський виділив три макрофази соціального розвитку особистості на дотрудовій стадії: дитинство – адаптація індивіда, оволодіння нормами соціального життя; отрочество – індивідуальна, що виражається в потребі індивіда в максимальній персоналізації, в потребі бути особистістю; юність – інтеграційна, що проявляється в набутті рис і властивостей особистості, котрі відповідають необхідності й потребам групового та особистісного розвитку.

У свою чергу А. Мудрик виокремив основні фактори соціалізації: мегафактори (космос, планета, світ); макрофактори (країна, етнос суспільство, держава); мезофактори (регіон, село, селище, місто); мікрофактори (сім'я і домашній осередок, група однолітків).

У працях Д. Мамаєва досліджені питання гендерних особливостей у процесі соціалізації. Проте слід зазначити, що для більш ретельного й повного аналізу факторів соціалізації особистості ми вважаємо за необхідне звернутися саме до витоків цього питання, до психолого-педагогічної спадщини науковців кінця XIX – початку XX століття, а саме до праць В. М. Бехтерева.

Мета статті полягає в тому, щоб виокремити фактори соціалізації особистості у психолого-педагогічній спадщині В. М. Бехтерева.

Як відомо, становлення та розвиток соціальної психології як науки тісно пов'язаний із науковою і практичною діяльністю Володимира Михайловича Бехтерева (1857-1927). Досліджуючи питання формування молодшої особистості, В. М. Бехтерев стверджував, що на її формування та розвиток впливає цілий ряд чинників. Серед соціальних чинників найбільшу увагу він приділяв колективу. Треба відзначити, що визначені вченим основні питання щодо колективного впливу на особистість, які знайшли своє відображення у роботі «Колективна рефлексологія» (1921 р.), не втратили своєї цінності й сьогодні. Так, В. М. Бехтерев обґрунтував:

- функції колективних цілей, умови цілісності колективу;
- чинники узгодження індивідуальних і колективних дій, серед яких В. М. Бехтерев звертав особливу увагу на взаємне навіювання, взаємне наслідування та індукцію;
- виникнення так званого «соборного» (колективного) розуму, що безпосередньо впливає на творчу активність колективу;
- типологію колективів;
- підвищення мотивації колективної трудової діяльності за рахунок введення елементів змагання [1, с. 28].

В. М. Бехтеревим були також виокремлені провідні ознаки колективу – це: спільність інтересів і задач, що стимулюють колектив у єдності дій. Треба також зауважити, що вчений розглядав колектив як збірну особистість, у якості соціально-психологічних феноменів якої визначав взаємодію, взаємостосунки, спілкування, колективні спадкові рефлекси, колективний настрій, колективну творчість, колективне спостереження, колективну діяльність [1, с. 59].

Також В. М. Бехтерев справедливо наголошував на тому, що колектив є утворенням, яке постійно розвивається. За справедливим переконанням дослідника, колектив – це єдине ціле, в якому постійно виникають нові якості та властивості. Ці якості та властивості розвиваються за тими ж законами, що й якості окремих індивідів. «Можна стверджувати, – писав В. М. Бехтерев, – що навіть особистості, котрі входять до складу того чи іншого зібрання, часто проявляють такі сторони власної співвідносної діяльності, які зазвичай не проявляють в індивідуальному житті» [1, с. 28].

Суспільство вчений розглядав як зібрання особистостей, які пов'язані між собою спільними інтересами, прагненнями, родинними стосунками, схожістю основних психічних рис. Це зібрання він характеризував як збірну, соборну особистість, яка об'єднана політичними, правовими тобто спільними інтересами. Учений слушно вважав, що від розвитку кожної особистості залежить прогрес народів, культура, цивілізованість нації, від діяльності кожної особистості – ступінь досягнення поставленої мети, створення суспільних благ. Також В. М. Бехтерев наголошував на тому, що активна самодіяльна особистість висуває у вільному суспільстві нові вимоги, ставить нові цілі, підвищує рівень досягнень, у той час як пасивні особи тільки повторюють та наслідують вже здобуте й досягнуте.

На основі зазначеного вище можна стверджувати, що В. М. Бехтерев, досліджуючи психолого-педагогічну сторону процесу соціалізації особистості дитини, був переконаний у визначній ролі безпосереднього оточення дитини та його впливу

на розвиток і становлення індивіда, про що неодноразово зазначав у своїх працях, доповідях і виступах.

Згідно поглядів В. М. Бехтерева, у формуванні молодого особистості важливу роль відіграють усі аспекти виховання, кожен з яких відповідає за певні якості й риси характеру дитини. Через усі праці видатного психолога, фізіолога й педагога чітко простежується думка про взаємозв'язок соціального, трудового, розумового, морального, естетичного й фізичного виховання дитини. Досліджуючи питання становлення, розвитку та формування дитячої особистості, вчений визнавав провідну роль психофізичних функцій самого організму дитини.

Як свідчить аналіз психолого-педагогічної спадщини В. М. Бехтерева, дослідник указував на наявність у людини двох сфер, органічної і соціальної, які визначають ставлення особистості до навколишнього світу, її становище у суспільстві, соціальну роль та значущість. За переконанням Володимира Михайловича, спочатку формується органічна сфера, в якій концентрується минулий досвід та ставлення організму до світу. Соціальна ж сфера формується із розвитком соціального життя, моральних і соціальних взаємин між людьми й призводить «до утворення особистості як самобутньої психічної особи у соціальному житті народів» [3, с. 393]. Необхідно зауважити, що між цими двома сферами встановлюється певний розподіл функцій.

Так, як переконливо доводив В. М. Бехтерев, органічна сфера особистості відповідає за реакції на подразники навколишнього середовища, що впливають на функціонування організму. Соціальна ж сфера особистості пов'язана з вищим керівництвом діями і вчинками, що відповідають за встановлення стосунків між особистістю й членами суспільства. При цьому В. М. Бехтерев підкреслював, що «складний процес розвитку соціальної сфери особистості аніскільки не усуває органічну сферу особистості, він її тільки доповнює, хоча й частково придушує, так би мовити, нашаровує на неї нові сполучення, що впливають з вчинків, які належать до умов соціального життя» [4, с. 394].

На основі глибокого аналізу й ретельного вивчення психолого-педагогічної спадщини В. М. Бехтерева можна стверджувати, що будь-які дії та вчинки дитини повністю підкоряються її внутрішній сфері, «перебувають у прямому співвідношенні зі сферою особистості, об'єднуються як у просторі, так і в часі відповідно до визначеної мети, яка пов'язана з її потребами» [3, с. 397]. Саме В. М. Бехтерев зазначив, що вчинки, поведінка та особистісні риси дитини за кінцевою метою мають альтруїстичний або егоїстичний характер, а також вказав на безпосередню його залежність від того, якою сферою, органічною чи соціальною, вони керуються, чи домінує при цьому розвиток однієї сфери над іншою. Також учений зазначав вирішальну роль самої особистості у суспільному житті. Так він стверджував, що «особистість уявляє собою ту основу, на якій ґрунтується сучасне суспільне життя» [5, с. 309].

Аналіз науково-педагогічних і психологічних досліджень В. М. Бехтерева свідчить про те, що важливу роль у процесі становлення дитини та формування її особистісних рис, якостей та поведінки вчений відводив такому чиннику як соціальний відбір. Саме соціальний відбір учений розглядав як сукупність і взаємодію стеничної та астенічної реакцій. Так, за сприятливих умов організм дитини, користуючись стеничною реакцією, намагається відчутти й використати приємне й позитивне у повному обсязі. За несприятливих життєвих умов астенічна реакція допомагає дитині уникнути їхнього впливу. Таким чином, справедливим є твердження В. М. Бехтерева про те, що завдяки цим індивідуальним чинникам особистість може розвиватися й дорослішати за будь-яких умов життя.

За результатами наукових спостережень В. М. Бехтерев зробив висновок, що стенична реакція в організмі дитини супроводжується наступальними, захоплюючими й утримуючими рухами і діями, тоді як астенічна реакція супроводжується

відступаючими, оборонними, захисними рухами. У найвищому ступені прояви астеничної реакції можна спостерігати у повній бездіяльності й нерухомості організму дитини.

Також необхідно зазначити, що стенична та астенична реакції не є постійними величинами, вони змінюються в залежності від стану самого дитячого організму та у залежності від задоволення його фізичних і психічних потреб.

Таким чином, на основі викладеного вище можна стверджувати, що В. М. Бехтерев теоретично обґрунтував і підтвердив у клінічній практиці, що на соціалізацію особистості впливають не тільки зовнішні чинники, а й внутрішні реакції організму. Подальшого вивчення, аналізу й узагальнення потребують погляди В. М. Бехтерева на питання формування особистості дитини, її духовного й фізичного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бехтерев В. М. Коллективная рефлексология / В. М. Бехтерев. – Пг., 1921. – С. 28-68.
2. Бехтерев В. М. Индивидуальные и социальные факторы развития организмов и социальность, как условия прогресса / В. М. Бехтерев. – СПб., 1920. – 16 с.
3. Бехтерев В. М. Объективная психология / В. М. Бехтерев. – М. : Наука, 1991. – 480 с.
4. Бехтерев В. М. Избранные труды по социальной психологии / В. М. Бехтерев. – Л., 1994.
5. Бехтерев В. М. Психика и жизнь. Избранные труды по психологии личности / В. М. Бехтерев. – СПб. : Алтея, 1999. – 421 с.

ЮРИЙ КАСЮТИН

ФАКТОРЫ СОЦИАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ В ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ В. М. БЕХТЕРЕВА

Проанализированы взгляды выдающегося психолога, физиолога и педагога В. М. Бехтерева на становление и развитие личности, исследованы и выделены основные факторы, влияющие на процесс социализации молодежи; определены психолого-педагогические аспекты влияния коллектива на личность ребенка.

Ключевые слова: личность, социализация, воспитание, факторы развития, коллектив.

YURY KASYUTIN

FACTORS OF SOCIALIZATION OF PERSONALITY IN THE PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL HERITAGE OF V. M. BEHTEREV

The views of the famous psychologist, physiologist and teacher V. Behterev on the formation and personality development are highlighted; the main factors influencing the socialization of people, as well as certain psychological and pedagogical aspects of the impact of collective on the personality of a child are outlined and researched.

The main components of psychological and pedagogical conception of V. Behterev are exposed: functions of collective, purposes, conditions of integrity of collective; factors are concordances of individual and collective actions, among which are mutual suggestion, mutual inheritance and induction; question of origin of so-called "cathedral" (community) mind which directly influences the creative activity of collective; typology classification of collectives; a problem of increase of motivation of collective labour activity due to introduction of elements of competition etc. V. Behterev has distinguished the leading collective features: integrity of interests and tasks which stimulate collective in unity of actions. It is proved that the scientist examined a collective as collapsible personality, in quality of the social, psychological phenomena of which co-operation, mutual relations, communications, community inherited reflexes, collective mood, community work, collective supervision and community activity are determined.

Keywords: personality, socialization, education, factors of development, collective.

Одержано 28.01.2013, рекомендовано до друку 15.02.2013.